

HELAL GIDA SERTİFİKALARININ FIKIH VE MEVZUAT AÇISINDAN PROBLEMLERİ*

Dr. Öğr. Üyesi M. Zeki UYANIK**

Özet: Kur'an-ı Kerim'de, "Ey iman edenler! Temiz ve helal olanlardan yiyin" emredilmektedir. Bu hitaptan şunu anlıyoruz ki; helal ve temiz beslenme her Müslüman'ın görevi ve hakkıdır. Bu aynı zaman da temel insan hakkı ve ihtiyacıdır. Asrımızda gıda sektörü ciddi anlamda büyüyerek ve çeşitlenerek uluslararası boyut kazanmıştır. Günümüzde hammaddesinden katkı maddelerine kadar binlerce ürün gıda üretiminde kullanılmaktadır. Bu durumun hem sağlık hem de İslam açısından değerlendirilmesi gerekir. Bu değerlendirmelerden birisi de helal belgelendirmedir. Helal Gıda Sertifikası genelde İslam dünyası, özelde ise ülkemiz için faydalı ve güzel bir gelişme olmakla birlikte uygulama ve denetimdeki birtakım aksaklıklar bu güzelliğe gölge düşürmektedir. Zira helal gıda sertifikası kullanılmasının amacı bir ürünün çiftlikten sofraya gelene kadar takip edildiği bir sürecin uygulanıyor olmasıdır. Ancak Helal Gıda Sertifikaları verilirken veya denetlenirken birtakım olumsuzluklar söz konusu olabilmektedir. Bu makalede, Fıkhi Açından Helal Gıda Sertifikası Denetimlerinde tespit edilen eksiklikler, sebep ve çözümlerine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Temiz, Helal Gıda, Sağlık, İslam, Sertifika.

Assessment of Halal Food Certificate Audits in Terms of Islamic Law

Abstract: In the Qur'an: "O ye who believe! Eat of the good things that We have provided for you, and be grateful to Allah, if it is Him ye worship." is ordered. This verse from the Quran addresses that halal and clean diet is both duty and right of every Muslim. This right is also a basic human right and need. In our age, food sector has substantially grown and diversified gaining international dimension. Today, thousands of products from raw materials to additives are used in food production. This situation must be evaluated both in terms of health and Islam. One of these evaluations is halal certification. Halal Food Certificate is a beneficial and useful development for the Islamic world in general and our country, Turkey, in particular, however a number of disruptions in practice and supervision overshadow this beauty. Because purpose of using halal food certificate is creation of a process in which a product is followed from field to fork. However, when Halal Food Certificates are issued or audited, some problems may arise. The deficiencies determined in Halal Food Certificate Audits, their reasons and possible solutions in terms of Islamic Law will be mentioned in this paper.

Keywords: Clean, Halal Food, Health, Islam, Certificate.

* Bu makale, 3-5 Kasım 2017 tarihlerinde Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nde düzenlenen Uluslararası IV. Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi'nde sunulan tebliğin geliştirilmiş halidir.

** Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Fıkıh Anabilim Dalı, mzuyanik@hotmail.com

GİRİŞ

İnsan, temiz ve sağlıklı beslenme hakkına sahiptir.¹ Aynı şekilde kişinin inancı gereği beslenme ve hizmet alma hakkı da vardır. Bu durum insan ve inanç hakkının bir gereğidir. Nitekim İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (md. 25.1)² ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (md. 172)³ bu hakkı güvence altına almaktadır.

İnsanın beslendiği temel madde gıda çeşitleridir. İslam, insan hayatının devamı için elzem olan bu gıda maddelerinin, iyi ve temiz olanlarını (tayyibât) helal⁴, pis ve kötü olanları ise (habâis) haram⁵ olarak telakki etmektedir.⁶ Buna bağlı olarak İslam fıkhiinde bazı gıda maddeleri helal, bazıları da haram kabul edilmektedir.⁷ Hayatın her alanında helali ve haramı dikkate alarak yaşamı sürdürmek önemlidir.⁸ Aynı şekilde besin kaynağı olan gıdaların tüketiminde de gereklidir. Zira helal gıda, ibadetlerin kabul edilmesine, haram gıda ise ret olunmasına bir sebeptir.⁹ Buna bağlı olarak şunu söyleyebilir ki, helal ve haram gıda kişinin dini duygu ve düşüncesine, davranışlarına da olumlu veya olumsuz etki edebilmektedir.¹⁰ İnsanın gıdaya ulaşma ve tüketmeye hem ihtiyacı hem de zaafı vardır. Bu açıdan İslâm dini, bu tür arzuları yok sayan katı bir yasaklar sistemi getirmemiş, bunların meşru yollardan tatminine izin vermiştir.¹¹ Bundan dolayı tüketilen gıdaların, haram ve sağlığa zararı dokunan unsurlardan arındırılmış olması gerekir. Çünkü haram gıda kişinin dini hayatına olumsuz etki ettiği gibi sağlığına da etmektedir.¹² Bu bağlamda gıda güvenliği için tedbir almak gerekir. Özellikle gıda-

1 Boran, "Gıda Katkı Maddelerinde Helâllik ve Haramlık Ölçüleri", s. 1751.

2 <http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/insanhaklarievrenselbeyannemesi.pdf> (20.05.2020)

3 https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf (20.05.2020)

4 el-Mâide, 5/4-5; el-Arâf, 7/32, 157.

5 el-Arâf, 7/157.

6 Döndüren, "Kur'an ve Sünnete Göre Helal-Haram Gıdalar ve Kimyasal Değişim (İstihâle ve Tegayyür)", s. 59; Çayiroğlu, *İslâm Hukuku'na Göre Helâl Gıda*, s. 48; Okur, "İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler", s. 8-9; Kurt, "Yahudilik'te Koşer ve Koşer Ekonomisi", s. 141; Kahraman, "Gıda Ürünlerinde Helal ve Haramı Belirleme Yöntemi", s. 453-456; Aslan, "İslam Hukukuna Göre İstihâle ve İstihlâkın Necis Katkı Maddesi İçeren Gıda, İlaç, Kozmetik ve Temizlik Malzemelerinin Hükmüne Etkisi", s. 2327.

7 Çayiroğlu, *İslâm Hukuku'na Göre Helâl Gıda*, s. 55; Okur, "İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler", s. 9.

8 Çalışkan, "Kur'an'da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları", s. 32.

9 Müslim, "Zekât", 19.

10 Çayiroğlu, *İslâm Hukuku'na Göre Helâl Gıda*, s. 72-73; Belen - Gündüzöz- Erol, "Malezya Örneğinde Helal Ürüne Ortak Bir Disipliner Yaklaşım", s. 143.

11 Yıldız, *Kur'an İnsan ve Yanılgı -psikososyal bir okuma-*, s. 65.

12 Kahraman, "Gıda Ürünlerinde Helal ve Haramı Belirleme Yöntemi", s. 458; Keleş, "Helal Gıda Sertifikasyon/Belgelendirme Sorunları ve Çözüm Önerileri", s. 61.

nın üretim ve ticaret anlamında globalleştiği günümüzde helal gıda daha da önem kazanmıştır. Buna bağlı olarak gıda maddelerinin denetimi ve sertifikasyonu da önemli hale gelmiştir.¹³

Günümüzde gıda ve hizmet sektörleri çok ciddi anlamda büyüyerek ve çeşitlenerek bütün insanları etkileyecek bir boyuta ulaşmıştır.¹⁴ Binlerce ürün gıda üretiminde kullanılırken; ulaşımdan turizme, enerjiden kozmetiğe kadar çeşitli yeni hizmet ve tüketim alanları ortaya çıkmıştır. Bütün bunları sağlık açısından değerlendirmek gerektiği gibi, fikhî açıdan da ele almak gerekir. Bunun en güzel yollarından biri helal belgelendirmedir.¹⁵

Helâl belgelendirme/sertifika, “yetkili kurumlar tarafından ilgili ürünlerin İslami kurallara uygun olması durumunda verilen bir belgedir. Bu ürünler içeriklerinde helâl olmayan malzemeler içermedikleri gibi hazırlanışında kullanılan malzemelerle ilgili kuralları da içermektedir.”¹⁶ Bu helal sertifikasının temel amacı, Müslümanlar tarafından tüketilecek bir ürünün helal olup olmadığının belirlenmesidir.¹⁷

I. DÜNYADA HELAL SERTİFİKASI

Helal sertifikalama düşüncesi ve çalışmaları ABD, Avrupa, Asya kıtasının bazı kısımları ve Pasifik ülkeleri gibi gayri Müslim ülkelerde yaşayan Müslümanların dini vecibelerini yerine getirmek ve dini kimliklerini korumak gayesi ile başlamıştır. ABD’de yaşayan Müslümanların, 1960’lı yıllardan itibaren başlattığı helal belgelendirme çalışmaları zamanla meyvelerini vermiş, bunun yansımaları önce Avrupada daha sonra İslam coğrafyasında görülmüştür.¹⁸ Kanada’da yaşayan Müslümanların kurduğu, “Kuzey Amerika İslam Kurumu” (Islamic Society of North America, ISNA) sivil toplum kuruluşu ilk defa Amerikalı ve Kanadalı Müslümanların helal standartlarını saptayarak belgelemiştir. Daha sonra 1982 yılında helal

13 Keleş, “Helal Gıda Sertifikasyon/Belgelendirme Sorunları ve Çözüm Önerileri”, s. 61.

14 Şimşek, “Türkiyede Helâl Belgelendirme ve Helâl Akreditasyon”, *Disiplinler Arası Yaklaşımla Helal Ürün ve Hizmetler*, s. 64.

15 Şimşek, “Helal Belgelendirme ve SMIIC Standardı”, s. 42.

16 Yener, “Tüketicilerin Helâl Sertifikalı Ürünlere Karşı Tutumlarını Etkileyen Faktörler Ve Risk Algısı”, s. 37; İlhan, “Helal Sertifikası Veren Kuruluşlar ve Türkiye Örneği”, s. 41; Şimşek, “Helal Belgelendirme ve SMIIC Standardı”, s. 22- 23.

17 İnan, *Gıda Sektöründe Faaliyet Gösteren Kobilerin Helal Gıda Sertifikasına Yönelik Algılarının İncelenmesi: Tr 82 Bölgesi*, s. 22.

18 Tuğ-Özdemir, “Helal Sertifikasının Dünyadaki ve Türkiye’deki Gelişimi”, s. 83; Kurt, “Yahudilik’te Koşer ve Koşer Ekonomisi”, s. 136; Tekle-Sağdıç-Nursaçan-Yetim-Erdem, “Ülkemizde ve Dünyada Helal Gıda Hususunda Karşılaşılan Problemler”, s. 4; Yalçın, “Fıkıh ve Siyaseti Şer’iyye Bağlamında Küresel Helal Belgelendirme Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, s. 441-442.

gıda sertifikasyonu hizmeti de veren, “Amerika İslam Gıda ve Beslenme Konseyi” (Islamic Food and Nutrition Council of America-IFANCA) kurulmuştur.¹⁹

İslam ülkeleri anlamında helal sertifikasının öncülüğünü Malezya ve Endonezya yapmıştır.²⁰ Helal gıda standartlarını ilk defa hazırlayan ve pratiğe döken Malezya’dır.²¹ Aynı zamanda Malezya, dünyada ilk kez 1971 yılında Helâl Gıda Sertifikası vermiş,²² ürünlere helal belgesi vermek için de “Malezya İslam Kalınma Dairesini” (Department of Islamic Development Malaysia/JAKIM)²³ kurmuştur.²⁴ Şu an itibari ile JAKIM, dünyanın en önemli helal gıda belgesi veren kuruluşlarından biri olup, birçok ülkede helal belgesi veren kurumları akredite etmektedir.²⁵ Bu kurumlardan iki tanesi Türkiye’de bulunmaktadır. Bunlardan biri GİMDES diğeri KAS-CERT INTERNATIONAL adlı kurumdur.²⁶ Malezya’nın ayrıca “Dünya Helal Forumu” (World Halal Forum/WHF)²⁷ adlı uluslararası çatı kuruluşu niteliğinde bir belgelendirme kurumu daha vardır.²⁸

Endonezya’da ise, 1999 yılında Jakarta’da “Dünya Helal (Gıda) Konseyi” (World Halal (Food) Council/WHFC) kurulmuş, daha sonra birtakım sebeplerden dolayı ismi “Dünya Helal Konseyi” (WHC) olarak değiştirilmesi neticesinde kurumda bir bölünme olmuş, 2011 yılında adı tekrar WHFC şeklinde değiştirilmiştir.²⁹ WHC yönetimi ise Türkiye’den GİMDES başkanı tarafından devralınmıştır.³⁰

19 Batu, “Türkiye’de Helal (Mahzursuz) Gıda ve Helal Belgelendirme Sistemi”, s. 57; <https://ifanca.org/Pages/index.aspx> (31.05.2020)

20 Batu, “Türkiye’de Helal (Mahzursuz) Gıda ve Helal Belgelendirme Sistemi”, s. 58.

21 Kurt, “Yahudilik’te Koşer ve Koşer Ekonomisi”, s. 136.

22 Yener, “Tüketicilerin Helâl Sertifikalı Ürünlere Karşı Tutumlarını Etkileyen Faktörler Ve Risk Algısı”, 32; Yakup Güzel- Cihat Kartal, “Helal Gıda Sertifikası ve Tüketici”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5/4, (2017): 302.

23 <http://www.islam.gov.my/en/about-jakim/jakim-s-profile/history> (01.06.2020)

24 Tuğ-Özdemir, “Helal Sertifikasının Dünyadaki ve Türkiye’deki Gelişimi”, s. 90; Yener, “Tüketicilerin Helâl Sertifikalı Ürünlere Karşı Tutumlarını Etkileyen Faktörler Ve Risk Algısı”, s. 32; İlhan, “Helal Sertifikası Veren Kuruluşlar ve Türkiye Örneği”, s. 45; Şimşek, “Helal Belgelendirme ve SMIC Standardı”, s. 29; Efe-Özay, “Helâl Gıda Olgusu ve Uygulamasına Sosyolojik Bir Yaklaşım: Malezya Örneği”, s. 160; Yalçın, “Fıkıh ve Siyaseti Şer’iyye Bağlamında Küresel Helal Belgelendirme Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, s. 448; Yıldırım, “Malezya’da Helâl Gıda Sertifikasyonu ve Uygulaması”, s. 153.

25 Şimşek, “Helal Belgelendirme ve SMIC Standardı”, s. 29; Fındık, “Malezya’nın Helal Gıda Sertifikasyonundaki Rolü”, s. 89.

26 Fındık, “Malezya’nın Helal Gıda Sertifikasyonundaki Rolü”, s. 89.

27 http://www.worldhalalforum.org/about_intro.html (09.06.2020)

28 Tuğ-Özdemir, “Helal Sertifikasının Dünyadaki ve Türkiye’deki Gelişimi”, s. 91; Batu, “Helal (Mahzursuz) Gıda Belgelendirmesindeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, s. 72; Şimşek, “Helal Belgelendirme ve SMIC Standardı”, s. 29.

29 <http://www.whfc-halal.com> (08.06.2020)

30 Yalçın, “Fıkıh ve Siyaseti Şer’iyye Bağlamında Küresel Helal Belgelendirme Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, s. 453.

Geç ve yavaş davranmış olsalar da merkezi İslam ülkeleri de helal belgelendirme faaliyetine başlamışlardır. Nitekim Türkiye, merkezi İstanbul'da bulunan "İslam Ülkeleri Standartlar ve Metroloji Enstitüsü" (The Standards and Metrology Institute for Islamic Countries/ SMIIC) çatısı altında helal standartların hazırlanmasına öncülük etmiş³¹, TSE de bu standartlara göre helal sertifikası düzenlemeye başlamıştır.³² Suudi Arabistan, Dünya İslam Birliği (Rabıta) bünyesinde Dünya İslam Helal Teşkilatı / el-Hey'etü'l-âlemiyyetü li'l-halâl kurmuştur. Suud'a ürün satmak isteyen kişi ve kurumlar bu kuruluşun onayladığı bir helal belgelendirme müessesesinden belge almak zorundadır.³³ İranda, "İslam Araştırma ve Enformasyon Dairesini" (Islamic Chamber Research & Information Center/ ICRIC)³⁴ kurarak helal belgelendirmeye başlamıştır.³⁵ Bir başka İslam ülkesi Tunus'un Standartlar Kurumu (INNORPI) SMIIC'e üye olmuş ve Tunus Fetva Kurumu ile ortak çalışma yaparak³⁶ helal belgelendirmede bulunmaktadır.³⁷ Aynı şekilde, "Fas Standartlar Enstitüsü" (IMANOR), "Vakıflar ve Diyanet İşleri Bakanlığı'na bağlı Yüksek Ulema Konseyi" iş birliği ile³⁸ helal belgelendirme yapmaktadır.³⁹

Söz konusu bu merkezi İslam ülkelerine baktığımızda, helal belgelendirmenin genel olarak devlet kontrolünde, kamu kurumları vasıtasıyla yürütüldüğünü, Müslümanların azınlık olarak yaşadığı ülkelerde ise özel kurumlar tarafından yapıldığı görülmektedir.⁴⁰

II. TÜRKİYE'DE HELAL SERTİFİKASI

Dünyada yarım asırdan daha fazla bir geçmişi olan Helal belgelendirme düşüncesi ve çalışmaları öncelikle ihtiyacın en fazla hissedildiği batı ülkelerinde

31 <https://www.smiic.org/en/history-of-smiic> (10.06.2020)

32 Şimşek, "Helal Belgelendirme ve SMIIC Standardı", s. 30; Yalçın, "Fıkıh ve Siyaseti Şer'iyye Bağlamında Küresel Helal Belgelendirme Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış", s. 443; Belen-Gündüzöz-Erol, "Malezya Örneğinde Helal Ürüne Ortak Bir Disipliner Yaklaşım", s. 159-160.

33 <http://www.sfda.gov.sa/ar/food/about/administration/Pages/default.aspx> (12.06.2020)

34 <https://www.icricinternational.org/introduction> (10.06.2020)

35 Yalçın, "Fıkıh ve Siyaseti Şer'iyye Bağlamında Küresel Helal Belgelendirme Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış", s. 443.

36 Yalçın, "Fıkıh ve Siyaseti Şer'iyye Bağlamında Küresel Helal Belgelendirme Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış", s. 451.

37 <http://www.innorpi.tn/fr/cooperation-internationale> (12.06.2020)

38 Yalçın, "Fıkıh ve Siyaseti Şer'iyye Bağlamında Küresel Helal Belgelendirme Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış", s. 451.

39 <http://www.imanor.gov.ma/wp-content/uploads/2016/08/LLH05-Liste-des-titulaires-du-label-HALAL-28.09.2017.pdf> (12.06.2020)

40 Yalçın, "Fıkıh ve Siyaseti Şer'iyye Bağlamında Küresel Helal Belgelendirme Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış", s. 446.

başlamış,⁴¹ günümüzde ise dünyanın birçok ülkesinde devam etmektedir. Türkiye de uzun bir arayış ve çalışmalardan sonra Helal Sertifikası hizmeti vermeye başlayan ülkelerden biri olmuştur. Türkiye’de helal belgesi veren kurumlardan birisi SMIIC standartlarını esas alarak helal belgelendirme faaliyeti yürüten “Türk Standartları Enstitüsüdür” (TSE). Türk Standartları Enstitüsü, Diyanet İşleri Başkanlığının desteği ile 14 Temmuz 2011 tarihinden itibaren, SMIIC Standartlarına göre Helal Belgelendirmesi yapmaktadır.⁴² Türkiye, kuruluşunda ve standartlarının oluşturulmasında öncülük ettiği SMIIC kurumunun helal standartlarının bütün alanları kapsayacak şekilde genişletilmesi ve bu standartların daha fazla ülke tarafından kabulü için çaba sarf etmektedir.⁴³

Bunun yanında Türkiye’de, helâl ve sağlıklı ürünleri araştırma ve belgelendirme çalışmaları yapmak için kurulmuş özel ve sivil toplum kuruluşları da vardır. Bu kuruluşların en eskisi ve etkiliisi 2005 yılında İstanbul’da kurulan ve kısa adı GİMDES olan, “Gıda ve İhtiyaç Maddeleri Denetleme ve Sertifikalama Araştırmaları Derneği”dir.⁴⁴ GİMDES, kendi helal standardını hazırlamış ve Türkiye’de ilk helal sertifikalandırma yapan kurum olmuştur. Helal gıda ile ilgili olarak gıda fuarları ve sempozyumlar düzenlemiştir.⁴⁵ 2008 yılında “World Halal Council” (WHC) “Dünya Helal Konseyi”ne üye olmuş,⁴⁶ 2011 yılında ise kurumun yönetimini devralmıştır.⁴⁷ Ayrıca GİMDES, uluslararası Helal Marketler oluşturmak üzere dizayn edilmiş WHF (World Halal Foundation) ve Avrupa’da uluslararası akreditasyona sahip helal sertifikalama kuruluşlarının oluşturduğu AHC-EURO çatı kuruluşlarının kurucu üyesidir.⁴⁸ Malezya, Helal Akreditasyon Kurumu (JAKIM), Endonezya Ulema Meclisi (M.U.I.), Singapur Ulema İslam Meclisi (M.U.I.S.) ve Uluslararası Helal Konseyi (WHC)’den akreditasyon almıştır.⁴⁹

Helal belgelendirme çalışmalarında bulunan bir başka özel kuruluş, “Dünya Helal Birliği”dir. Akademisyenlerin bir araya gelerek Bursa’da oluşturduğu ve bel-

41 Batu, “Helal (Mahzursuz) Gıda Belgelendirmesindeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, s. 72.

42 <https://www.tse.org.tr/IcerikDetay> (11.06.2020)

43 Yalçın, “Fıkıh ve Siyaseti Şer’iyye Bağlamında Küresel Helal Belgelendirme Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, s. 450.

44 Şimşek, “Türkiye’de Helâl Belgelendirme ve Helâl Akreditasyon”, s. 81; Derin-Türk, “Helal Gıda Perakendecilerinin, Pazarlamaya Dönük Problemleri Ve Çözüm Önerileri”, s. 89; Belen-Gündüzöz-Erol, “Malezya Örneğinde Helal Ürüne Ortak Bir Disipliner Yaklaşım”, s. 159.

45 Tuğ-Özdemir, “Helal Sertifikasının Dünyadaki ve Türkiye’deki Gelişimi”, s. 93; Yalçın, “Fıkıh ve Siyaseti Şer’iyye Bağlamında Küresel Helal Belgelendirme Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, s. 447.

46 <http://www.gimdes.org/kurumsal> (11.06.2020)

47 <http://www.worldhalalouncil.com/about-us> (11.06.2020)

48 <http://www.gimdes.org/kurumsal> (11.06.2020)

49 Şimşek, “Helal Belgelendirme ve SMIIC Standardı”, s. 31.

gelendirme çalışmaları yapan bir sivil toplum kuruluşu olan bu kurumun tam adı, “Dünya Helal ve Temiz Gıda Araştırma, Bilinçlendirme ve Sertifikalandırma Birliği Derneği”dir. Dünya Helal Birliği, SMIIC Standartlarına göre Helal Belgelendirmesi yapmakta olup, 5 kıtada, 37 ülkede temsilciliği, 4 ilde şubesi, 4 adet yetkilendirdiği bir çatı kuruluştur.⁵⁰

Bu alanda hizmet yürüten bir başka kuruluş, “Helal Gıda Denetim ve Sertifikalandırma Merkezi”dir. Kısa adı (HEDEM) olan bu kuruluş, 2010 yılında İstanbul’da kurulmuştur. “Helal Denetim Sertifikası” veya “Helal Denetim Kontrol Raporu” vermek amacıyla kurulan (HEDEM) “Uluslararası Helal Entegrasyon Birliği’nin” (IHI) üyesidir.⁵¹

Bir başka belgelendirme kurumu İzmir’de kurulmuş olan, “KAS Uluslararası Sertifikasyon Gözetim Teknik Kontrol Hizmetleri”dir. JAKIM’in Türkiye temsilcisi olan KAS, JAKIM tarafından akredite edilmekte, verdiği sertifika tanınmaktadır.⁵² Bu alanda çalışma yapan bir diğer sivil toplum kurumu, Konya merkezli “Helal Derneği” (HELALDER)’dir.⁵³ Ancak “HELALDER” belgelendirme denetimleri yapmamaktadır. Denetimler, uluslararası akredite kuruluşlar vasıtası ile yapılmaktadır.⁵⁴

III. HELAL GIDA BELGELENDİRME/SERTİFİKA PROBLEMLERİ

Helal belgelendirme düşüncesi ve çalışmaları; temiz, sağlıklı ve helal hizmet alma adına takdire şayan gayretlerdir. Ancak yarım asırdan daha fazla zamandır devam eden helal belgelendirme çalışmaları, gelişerek devam etmekle birlikte henüz etkin ve yaygın bir helal güvencesi sağlayacak düzeye gelmiş değildir. “Fıkhi ihtilaflar, sertifika kurumları arasındaki farklılıklar, helal sertifika ve helal logo farklılıkları, ulusal ve uluslararası düzeyde yasal boşluklar, ülkeler ve sertifika kurumları arasında ticari rekabet, uygulamanın etkinliğini olumsuz etkilemektedir.”⁵⁵ Bu durum, belgelendirme çalışma ve gelişimini sekteye uğratmaktadır. Helal Sertifikası veren kurum ve kuruluşlarla ilgili bazı genel problemleri özetle şöyle sıralayabiliriz:

50 <https://www.dunyahelalbirligi.org/hakkimizda> (11.06.2020)

51 <http://www.helaldenetim.com/icerik.aspx> (12.06.2020)

52 http://www.kascert.com/goster.aspx?metin_id=778 (12.06.2020)

53 <http://www.helalder.org.tr/kurumsal> (12.06.2020)

54 Şimşek, “Helal Belgelendirme ve SMIIC Standardı”, s. 31.

55 Yalçın, “Fıkıh ve Siyaseti Şer’iyye Bağlamında Küresel Helal Belgelendirme Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, s. 438.

A. Mevzuat Problemi

Şuan halihazırda ülkemizde “helâl” kavramını tanımlayan; helâl sertifikası ve şartlarını, sertifika vermeye yetkili kişileri ve statülerini düzenleyen pozitif bir hukuk kuralı yoktur. Bugün için helâl sertifikası gereklerini karşılamayan teşebbüslerin cezalandırılması hukuken mümkün değildir. Aynı şekilde Türkiye’de helâl sertifikası veren kuruluşların önemli bir kısmı dernek ve şirket statüsünde çalışmaktadır.⁵⁶ Bu Sivil Toplum Kuruluşları da helal sertifikası gereklerini yerine getirmediğinde herhangi bir ceza alması söz konusu değildir. Zira halihazırda böyle bir kanuni düzenleme bulunmamaktadır. Bu durum sadece ülkemizin değil, helal sertifikası veren bütün ülkelerin genel bir problemi olarak durmaktadır. Zira bu konuda yasal bir düzenleme olmadığı için helal belgesini istismar edenler olabilmektedir. Bir yaptırım olmadığı için de ürünün helal olduğunu bazı firmalar bizzat kendileri beyan edebilmektedir.⁵⁷

B. Akredite Problemi

Türkiye’de sertifika veren kuruluşlar genellikle JAKİM, M.U.I., WHC, IHI, IC-RIC gibi uluslararası akreditasyon veya sertifikasyon merkezlerinin ya üyesidirler veya onlar tarafından akredite edilmektedirler. Ancak bu kuruluşların hangi aralıklarla denetlendiği, denetleme alanları, belgelerinin geçerlik süresi gibi konularda yeterli ve şeffaf bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca sertifika veren bu kuruluşlar Türkiye’de faaliyet gösteren TURKAK (Türk Akreditasyon Kurumu) ulusal akreditasyon merkezi tarafından akredite edilmiş değildir. Aslında Akredite probleminin uluslararası bir yönü de bulunmaktadır. Zira helâl sertifikası özellikle dış piyasada ihraç ürünlerde talep edilmektedir. Ülkeler belirli kuruluşların akredite ettiği helâl sertifikası ürünlerini ülkesine kabul ederken diğerlerini kabul etmeyebilmektedir. Bundan dolayı kuruluşlar, uluslararası tanınırlığı ve geçerliği en fazla olan ülkeden akredite almak istemektedirler. Söz konusu bu problemin çözümü için İslam ülkelerin bir araya gelerek uluslararası akredite kuruluş kurmalarını önem arz etmektedir. Türkiye, helal gıda sertifikasında yaşanan uygulama farklılıklarının ortadan kaldırılması ve verilen sertifikanın güvenilirliğini arttırmak için⁵⁸ 01.11.2017 tarihinde TBMM’de kabul edilen tasarı ile “Helal

56 Topçuoğlu-Özkuş, “Rekabet Hukuku Özellikle Haksız Rekabet Açısından Helâl Gıda Sertifikası”, s. 4.

57 Yalçın, “Fıkıh ve Siyaseti Şer’iyye Bağlamında Küresel Helal Belgelendirme Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, s. 447.

58 Güzel- Kartal, “Helal Gıda Sertifikası ve Tüketici”, s. 300.

Akreditasyon Kurumu” (HAK)’ı kurmuştur. HAK, 18.11.2017 tarih 30244 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁵⁹

Ülkemizde helal akreditasyon hizmeti sunma yetkisin haiz tek Kurum olan HAK’ın görev ve yetkileri şunlardır:

a) Ülkemizde ve yurt dışında yerleşik helal uygunluk değerlendirme kuruluşlarına helal akreditasyon hizmeti sunmak, helal akreditasyon ile ilgili kıstas ve tedbirleri belirlemek ve bunları uygulamak.

b) Faaliyet alanı kapsamında, uluslararası ve bölgesel akreditasyon birlikleri ve örgütleri nezdinde Türkiye’yi temsil etmek, bunlara üye olmak, yönetimlerinde görev almak veya bu kuruluşların merkezi olarak hizmet vermek, ikili veya çok taraflı karşılıklı tanıma anlaşmalarını imzalamak, akreditasyon kuruluşları ve akreditasyon kuruluşu bulunmayan ülkelerdeki helal akreditasyon ile ilgili kurum ve kuruluşlarla ilişkiler kurmak, işbirliğinde bulunmak.

c) Helal akreditasyon konusunda her türlü bilimsel ve teknik incelemeleri gerçekleştirmek, helal akreditasyonun önemini artırıcı faaliyetler yapmak, bu kapsamda eğitim vermek, araştırma ve yayın yapmak veya yaptırmak, ulusal ve uluslararası kongre, seminer ve benzeri toplantılar düzenlemek.⁶⁰

Helal Akreditasyon Kurumu (HAK) Sertifikalandırma hususunda önemli çalışmalarında bulunmakta ve var olan boşluğu doldurmaya çalışmaktadır.

C. Standart Problemi

Helal belgelendirmenin problemlerinden biri de tüm İslam ülkeleri tarafından kabul gören ve bütün dünyada geçerli olan ortak bir standart bulunmamasıdır.⁶¹ SMIIC standardını kabul eden 36 İslam ülkesi olmakla birlikte bütün İslam ülkelerinin kabul ettiği ortak bir standart şu an itibari ile maalesef bulunmamaktadır. Bunun yanında sertifika veren kurumların hangi standartlara göre sertifika verdikleri, hangi şartlara riayet ettikleri konusu bu husustaki bir başka problemidir.⁶² Bundan dolayı belgelendirme kuruluşları ciddi anlamda eleştirilmektedir. Bu bağlamda, helal sertifikası veren kurumların sertifika ile ilgili farklı standartları bulunması tüketicinin güvenini zayıflatmaktadır. Ayrıca bu durum, farklı ülkelere

59 <https://www.hak.gov.tr/data/5dcafec013b876ffd0302f7a/1.5.7060.pdf> (13.062020)

60 https://www.hak.gov.tr/data/5d81fcf413b876c87c33bde3/HAK_Teskilat_Kararnamesi.pdf (13.062020)

61 Tekle-Sağdıç-Nursaçan-Yetim-Erdem, “Ülkemizde ve Dünyada Helal Gıda Hususunda Karşılaşılan Problemler”, s. 5; Akbaba-Çavuşoğlu, “Helal Otel Kavramı ve Türkiye’de Helal Otel Sertifikasyonu”, s. 55.

62 İlhan, “Helal Sertifikası Veren Kuruluşlar ve Türkiye Örneği”, s. 103; Yalçın, “Fıkıh ve Siyaseti Şer’iyye Bağlamında Küresel Helal Belgelendirme Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, s. 465.

mal satmak isteyen kişilere sıkıntı çıkarmakta, sertifika veren kurumlar arasında da tatsız rekabete neden olmaktadır.⁶³ Bundan dolayı İslam ülkeleri helal sertifika için ortak bir standart oluşturmaları gerekir.

D. Logo Problemi

Sertifika hususunda ortak bir standart oluşturamayan kurumlar, aynı şekilde ortak bir sertifika şekli de oluşturamamışlardır. Belgelendirme yaparken her firma kendine has bir logo tercihinde bulunmaktadır. Bu da bir karışıklığa sebebiyet vermektedir. Binaenaleyh sertifika veren kurumlar ulusal olabilir ancak standart ve logo bütün İslam ülkeleri için bir ve ortak olmalıdır.⁶⁴

E. Sertifika Alanıyla İlgili Problem

Helal sertifikalandırmanın önündeki önemli engellerden ve problemlerden biri sertifika alanıdır. Zira önceleri sadece gıda alanında özellikle et ve et ürünlerine sertifika verilerken günümüzde bu alan genişlemiş artık “helâl sektörü” haline dönüşmüştür. Şuan gıda ürünlerinden kozmetik ürünlerine, sağlık ürünlerinden turizme varıncaya kadar her alanda sertifika verilmektedir. Fakat bu kadar çeşitlilik arasında özellikle katkı maddeleri, jelatin, GDO vb. ürünlerle alakalı nihai söz söylenmemiştir. Onun için bu tür alanlara sertifika verirken ciddi çalışmalara ve analizlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda sertifika alanı ile ilgili olarak gıda üretiminin teknik boyutunu iyi bilen araştırmacıların ve bu işin dini yönünü bilen ilahiyatçıların ortak bir çalışma yürütmesi kaçınılmazdır.⁶⁵

F. Mezhep Farklılığı Problemi

Belgelendirme ile ilgili bir başka problem mezhep farklılığıdır. Ülkemizde ve dünyada; Hanefî, Mâlikî, Şafîî, Hanbelî gibi farklı mezhepler bulunmaktadır. Ancak helal sertifikası bir mezhebe göre verilmektedir. Hali ile diğer mezheplerin mensupları bu konuda bir sıkıntı yaşayabilmektedir. Dolayısıyla sertifikalandırma yaparken mezhep farklılığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu konuda Mecelle'nin kanunlaştırılması tecrübesi örnek alınabilir. Nitekim Murat Şimşek bu konuda şunu söyler: “Kanaatimizce helal belgelendirmede standardizasyon ça-

63 Yalçın, “Fıkıh ve Siyaseti Şer’iyye Bağlamında Küresel Helal Belgelendirme Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, s. 465.

64 Yalçın, “Fıkıh ve Siyaseti Şer’iyye Bağlamında Küresel Helal Belgelendirme Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, s. 466.

65 Tekle-Sağdıç-Nursaçan-Yetim-Erdem, “Ülkemizde ve Dünyada Helal Gıda Hususunda Karşılaşılan Problemler”, s. 5.

lışmaları, kanunlaştırma tecrübesine kıyaslanabilir. Gerek bireysel icthadlar, gerekse mezhep görüşleri siyasi otorite için birer veri niteliğindedir. Kamu otoritesi bu sivil içtihatlardan birini seçip kanun haline getirdiğinde bu kanun herkesi bağlayıcı hale gelir. Yani bu içtihad katılmayan yüzlerce farklı icthad sahibi şahıs ve mezhepler hatta siyasi otoritenin bizzat kendisi bu kanuna tabi olmakla yükümlü olurlar. Hukuk güvenliği ve istikrarı için bu temel bir ilkedir.”⁶⁶

Belgelendirmede izlenebilecek bir başka yol, ürünün üzerine günümüzde yaşayan büyük mezheplerin görüşlerini de yazmaktır. Böylece hem diğer mezheplerin görüşlerine yer verilmiş olur hem de tüketici ürün üzerindeki fikhî görüşlerinden birini tercih etme imkânı bulmuş olur.

G. Denetim Problemi

Helâl sertifikalarını sürdürülebilmenin en önemli koşulu denetimlerdir. Denetimlerin hangi sıklıkla yapıldığı, denetim şekli, denetime katılanların ehil kimseler olup olmadığı gibi konular helal belgelendirme için önem arz etmektedir. Şuan belgelendirmeden sonra ara kontrol ve denetimler yapılmaktadır. Ancak bu ara kontrol ve denetimler haberli yapılmaktadır. Oysa denetimleri habersiz ve ani yapmak daha objektif netice almayı sağlayacağı muhakkaktır.

H. Güven Problemi

Helal sertifikasının güvenilirliği, Müslüman olan bir tüketicinin gönül rahatlığıyla helal belgeli bir malı tüketebilmesi demektir. Bu güveni, sağlayan bir takım hususlar söz konusudur. Bu hususlar, alanın uzmanları, dini otorite, güçlü laboratuvar desteği ve yasal mevzuat şeklinde zikredilebilir.⁶⁷

Helal belgelendirme bir sektör haline geldiği için sertifika veren bazı kurumlar kendi sertifikaları için: “Benim sertifikam en sağlam, en sağlıklı” algısını oluşturmaya çalışmaktadır. Fakat bu kurumlar kendileri ile ilgili bu algıyı oluşturmaya çalışırken, diğer belge veren kurumlarla ilgili yanlış bir algıya sebep olabilmektedir. Bu da hali ile sertifika veren kuruluşlarla ilgili bir güven problemine sebebiyet vermektedir. Bunun yanında objektif bir denetime ve incelemeye alınmayan sertifika veren bazı kurumlar, güvensiz bir ortama neden olmakta, işini doğru ve güzel yapan kuruluşlara da zarar vermekte ve onları bir töhmet altında bırakmaktadır.⁶⁸

66 Şimşek, “Helal Belgelendirme ve SMIIC Standardı”, s. 40.

67 Yalçın, “Fıkıh ve Siyaseti Şer’iyye Bağlamında Küresel Helal Belgelendirme Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, s. 458.

68 Keleş, “Helal Gıda Sertifikasyon/Belgelendirme Sorunları ve Çözüm Önerileri”, s. 62.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Helal belgelendirme düşüncesi ve çalışmaları insan ve inanç hakkı olan helal hizmet alma bakımından yerinde ve güzel gayretlerdir. Bu gayretler özelde ülkemiz genelde İslam dünyası için geç kalınmış ama yerinde ve elzem olan ihtiyaçtır. Ancak yarım asırdan daha fazla bir zamandır gelişerek devam eden bu çalışmalar şuan için helal güvencesi sağlayacak düzeyde değildir. Bunun yanında TSE hariç helal belgelendirmesi yapan kurumların belge verme sürecinde ve belgeden sonraki denetim safhalarında bir takım problemleri söz konusudur. Yukarıda zikrettiğimiz bu problemlerin çözümü için şunları önermekteyiz:

1. Mevzuat problemi çözülmeli, yetki karmaşasını bitirme adına yetki tek elde toplanmalıdır.
2. Farklı isimdeki akredite kuruluşlarını birleştirmeli, bütün İslam ülkelerinin kabul edeceği tek ve ortak uluslararası akredite kuruluşu tesis edilmelidir.
3. Helal Belgelendirme için İslam ülkeleri ortak standartlar oluşturmalı, her ülke de bu standartları kendi ülkesinde kullanmalıdır.
4. Helal Belgesi için ortak logo olmalıdır.
5. Belgelendirme yapılırken mezhep farklılıkları dikkate alınmalıdır. Mecelle bu hususta örnek alınabilir.
6. Helal belgesi verildikten sonra bazı aralıklarla habersiz ve ani ara denetimler yapılmalıdır. Denetimler için teknolojinin imkânlarından istifade edilmelidir.
7. Belgelendirme yapacak kişilerin özel bir eğitime tabi tutulması, bu eğitimi başarı ile bitirmesi neticesinde kendisine belgelendirme görevi verilmelidir.
8. Helal sertifikası alan ya da alacak kuruluşun personeline helal bilinci ve bilgisi verilmelidir.
9. Toplumda helal beslenme algı ve hassasiyetinin güçlendirilmesi için Tüketicilerin bilinçlendirilmesi yönünde çalışmalar yapılmalıdır.
10. Helal gıda konusunda farkındalık oluşturmak için Milli Eğitim Müfredatına seçmeli dersler konulabilir.

Kaynakça

- Aslan**, Mehmet Selim, “İslam Hukukuna Göre İstihâle ve İstihlâkın Necis Katkı Maddesi İçeren Gıda, İlaç, Kozmetik ve Temizlik Malzemelerinin Hükümüne Etkisi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43, (2016), s. 2326-2345.
- Batu**, Ali. “Türkiye’de Helal (Mahzursuz) Gıda ve Helal Belgelendirme Sistemi”. *Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 7/1, (2012), s. 51-61.
- _____, “Helal (Mahzursuz) Gıda Belgelendirmesindeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 7/2, (2012), s. 60-75.
- Belen**, Fatıma Zeynep - **Gündüzöz** Güldane - **Erol** Ayten, “Malezya Örneğinde Helal Ürüne Ortak Bir Disipliner Yaklaşım”, *Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 3/5, (2018), s. 141-168.
- Boran**, Mustafa, “Gıda Katkı Maddelerinde Helâllik ve Haramlık Ölçüleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/42, (2016), s. 1751-1759.
- Çalışkan**, Necmettin, “Kur’ân’da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları”, *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, (2018), 22-42.
- Çayıroğlu**, Yüksel, *İslâm Hukuku’na Göre Helâl Gıda*, Blue Dome, Inc, 2017.
- Derin**, Neslihan- Türk, Mevlüt, “Helal Gıda Perakendecilerinin, Pazarlamaya Dönük Problemleri Ve Çözüm Önerileri”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7/2, (2016), s. 86-98.
- Döndüren**, Hamdi, “Kur’an ve Sünnete Göre Helal-Haram Gıdalar ve Kimyasal Değişim (İstihâle ve Tegayyür)”, *IV İslam Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve İslam Fıkıhı Açısından Helal Gıda Sempozyumu*, Ed. Ali Kaya, Abdurrahim Kozalı, M. Salih Kumaş, Bursa, Emin Yayınları, 2009, s. 59-73.
- Efe**, Adem- **Özay**, Mehmet, “Helâl Gıda Olgusu ve Uygulamasına Sosyolojik Bir Yaklaşım: Malezya Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, (2013), s. 155-171.
- Fındık**, Mehmet Ali, “Malezya’nın Helal Gıda Sertifikasyonundaki Rolü”, *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi*, 1/2, (2020), s. 82-104.
- Güzel**, Yakup- Kartal, Cihat, “Helal Gıda Sertifikası ve Tüketici”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5/4, (2017), s. 299-309.
- İlhan, İbrahim, “Helal Sertifikası Veren Kuruluşlar ve Türkiye Örneği”, (Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanlığı Yeterlilik Tezi), Ankara 2016.
- İnan**, İlyas Ertuğrul, “Gıda Sektöründe Faaliyet Gösteren Kobilerin Helal Gıda Sertifikasına Yönelik Algılarının İncelenmesi: Tr 82 Bölgesi”, (Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu 2018.
- Kahraman**, Abdullah, “Gıda Ürünlerinde Helal ve Haramı Belirleme Yöntemi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1, (2012), s. 453-478.
- Keleş**, Yunus, “Helal Gıda Sertifikasyon/Belgelendirme Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Diyanet İlmî Dergi*, 51/4, (2015), s. 59-101.
- Kurt**, Ali Osman, “Yahudilik’te Koşer ve Koşer Ekonomisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2, (2010), s. 103-149.
- Müslim**, Ebü’l-Hüseyn el-Kuşeyrî, *el-Câmi’u’s-sahih*, Beyrut, Dâru İhyâit Turâsî’l-Arabî, ts.
- Okur**, Kâşif Hamdi, “İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Mesleler”, *Usul İslam Araştırmaları*, 11/11, (2009), s. 7-40.

Tekle, Şefik- Sağdıç, Osman- Nursaçan, Şahin- Yetim, Hasan- Erdem, Mehmet, “Ülkemizde ve Dünyada Helal Gıda Hususunda Karşılaşılan Problemler”, *European Journal of Science and Technology*, 1/1, (2013), s. 1-6.

Şimşek, Murat, “Helal Belgelendirme ve Sınıc Standardı”, *İHAD*, 22, (2013), s. 19-44.

_____, “Türkiyede Helâl Belgelendirme ve Helâl Akreditasyon”, *Disiplinler Arası Yaklaşımla Helal Ürün ve Hizmetler*, ed. Adem Yıldırım, Ankara, Grafiker Yayınları, 2018, s. 61-93.

Topçuoğlu, Metin-Özkul, Burcu, “Rekabet Hukuku Özellikle Haksız Rekabet Açısından Helâl Gıda Sertifikası”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4/1, (2014), s. 1-26.

Tuğ, Salih-Özdemir, Özden, “Helal Sertifikasının Dünyadaki ve Türkiyedeki Gelişimi”, *IV İslam Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve İslam Fikhi Açısından Helal Gıda Sempozyumu*, Ed. Ali Kaya, Abdurrahim Kozalı, M. Salih Kumaş, Emin Yayınları, Bursa 2009, s. 83-94.

Yalçın, İsmail, “Fıkıh ve Siyaseti Şer’iyye Bağlamında Küresel Helal Belgelendirme Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, *Journal of History Culture and Art Research*, 6/3, (2017), s. 437-472.

Yener, Dursun, “Tüketicilerin Helâl Sertifikalı Ürünlere Karşı Tutumlarını Etkileyen Faktörler Ve Risk Algısı”, (Doktora Tezi), İstanbul 2011.

Yıldırım, Adem, “Malezyada Helâl Gıda Sertifikasyonu ve Uygulaması”, *Amasya İlahiyat Dergisi*, 13, (2019), s. 143-165.

Yıldız, İbrahim, *Kur’ân İnsan ve Yanılgı –psikososyal bir okuma*, Emin Yayınları, Bursa 2009.

<https://www.dunyahelalbirligi.org/hakkimizda> (11.06.2020)

<https://www.hak.gov.tr/data/5dcafec013b876ffd0302f7a/1.5.7060.pdf> (13.06.2020)

<http://www.helaldenetim.com/icerik.aspx> (12.06.2020)

<http://www.helalder.org.tr/kurumsal> (12.06.2020)

<https://www.icricinternational.org/introduction> (10.06.2020)

<https://ifanca.org/Pages/index.aspx> (31.05.2020)

<http://www.imanor.gov.ma/wp-content/uploads/2016/08/LLH05-Liste-des-titulaires-du-label-HALAL-28.09.2017.pdf> (12.06.2020)

<http://www.innorpi.tn/fr/cooperation-internationale> (12.06.2020)

<http://www.islam.gov.my/en/about-jakim/jakim-s-profile/history> (01.06.2020)

http://www.kascert.com/goster.aspx?metin_id=778 (12.06.2020)

<http://www.sfda.gov.sa/ar/food/about/administration/Pages/default.aspx> (12.06.2020)

<https://www.smiic.org/en/history-of-smiic> (10.06.2020)

https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf (20.05.2020).

<https://www.tse.org.tr/IcerikDetay> (11.06.2020)

<http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/insanhaklarievrenselbeyannemesi.pdf> (20.05.2020).

<http://www.whfc-halal.com> (08.06.2020)

<http://www.worldhalalcouncil.com/about-us> (11.06.2020)

http://www.worldhalalforum.org/about_intro.html (09.06.2020)